

Idade, lingua e desigualdades sociais

BERNARDO MÁIZ BAR

Universidade da Coruña

1. INTRODUCCIÓN

Na miña exposición pretendo deconstruír as categorías sociais creadas arredor da idade, refutar o efecto da idade como causa relevante do noso comportamento social e analizar o efecto da idade no proceso de substitución lingüística. O anterior sinala na dirección de determinadas análises que realizarei ao longo da miña exposición que poñen en cuestión a idade como causa fortemente explicativa do noso comportamento social, como son os usos lingüísticos.

A desigualdade social¹ existe cando hai unha diferenza económica, social e/ou política. Nesta exposición refírome á desigualdade nese sentido; na súa definición que reflicte diferenzas² que amosan un desequilibrio social por razón de idade. As desigualdades sociais e a relación directa coa variación lingüística é evidente³, así o reflicten numerosos estudos de sociolingüística non só na Galiza, na maioría das linguas minorizadas e non minorizadas, e non exclusivamente entre linguas, senón que esta interacción tamén se reflicte dentro dunha mesma lingua por medio de fenómenos, entre outros, como a endodiglosia.

¹ Farei esta reflexión porque considero que moitas veces, estes desequilibrios non se consideran baixo o prisma dos indicadores utilizados para resolver as hipóteses das investigacións e cando se teñen en conta, non sempre se fundamentan as categorizacións realizadas nin as etiquetas de valor.

² As diferenzas non sempre implican desigualdades sociais. Para que exista unha situación de desigualdade social detectábel e recoñecíbel socioloxicamente, anteriormente temos que poder definir a situación igualitaria.

³ Os «clásicos» como os traballos de Geertz (1960) sobre as diferenzas de clase social nos repertorios lingüísticos javanese, os estudos de Labov (1966) sobre a correlación fonética da estratificación social no inglés de Nova York, ou o condicionamento social da variación sintáctica no francés estudado por Lindenfeld (1969), todos eles recollidos na bibliografía, evidencian este feito social.

Evidentemente, partimos de que desigualdade⁴ implica ausencia de igualdade. Nas sociedades contemporáneas occidentais, a categorización actual das iguais e desigualdades divídese en dúas categorías principais: igualdade perante a lei (igualdade xurídica, de participación política e legal) e «igualdade social». Calquera das dúas manteñen relacións desigualitarias por razón de idade⁵. O acceso ao saber, ás posicións sociais, ao recoñecemento dun pleno estatuto de cidadán é ordenado baixo escalas de idade. A estratificación por idades dunha sociedade, a organización de atributos e de roles sociais en función da idade, non corresponde a unha escala natural, corresponde a unha escala social⁶.

2. ANÁLISE SOCIOLÓXICA, TEORÍA DA IDADE

Cada sociedade, en cada momento histórico e espacial, impón un determinado marco. Ese marco ten un compoñente cultural que supón un conxunto de normas de comportamento e códigos de conduta, en base aos cales cada individuo vulgará, comparará e manterá referentes para entender o comportamento dos demais individuos. A actividade concreta que o individuo desenvolve en cada ámbito pode entenderse como o desempeño dun papel cargado de «normas» de comportamento. Cada tipo de actividade denomínase rol. Este constitúe un conxunto de comportamentos esperados para cada acción e en cada ámbito de actuación. Mais cada un deses papeis que desempeñamos ten unha imaxe social diferente. Esa imaxe asociada a cada rol recibe o nome de status. O noso modo de ser membros dunha sociedade consiste, pois, en *ocupar un lugar* no enramado de posicións sociais. Identificásemos como muller, vello, estudante, deportista, moza etc. Cada unha destas posicións supón un rol, o cal vai asociado a un determinado status. Toda sociedade está organizada arredor dun enramado complexo de roles que teñen asociados uns diferentes status. Xa que logo os status son o aspecto estático asociado á estrutura e os roles son un aspecto dinámico asociado ao comportamento.

Os rol-status poden ser *adscritos*, se derivan de factores sobre os que o individuo «non ten control» (sexo, filla, lugar de nacemento, renda familiar, título nobiliario etc.), e *adquiridos* que son aqueles nos que o individuo «pode incidir» coa súa acción ou a súa conduta (estudiante, traballador, esposo etc.).

⁴ Unha das contribucións máis importantes no noso país sobre a *socioloxía das desigualdades sociais* témola no traballo de García Docampo (2000: 137-166) que considera unha situación de desigualdade social cando reúne tres requisitos que poderíamos resumir en 1. que poidamos discernir: os suxeitos, a variábel avaliativa e o sistema de comparación, 2. que sexa definíbel ou detectábel a situación de igualdade no que se refire a cualidades e cantidades, 3. que teña carácter social; que sexa posíbel a súa modificación a partir de cambios no sistema de organización social.

⁵ Elboj Saso, C. (2006: 165-167) sinala o «edismo» como un factor de exclusión por idade, unha desigualdade social por razón de idade, colocando este tipo de discriminación como unha desigualdade social de estudo, á beira das provocadas polo sexismo ou racismo.

⁶ Véxase Calhoun, C.; Light, D. e Keller, S. (2000: 278-279).

Non todos os status⁷ son iguais, senón que parten da importancia a eles reservada e derivan nun sistema xerárquico, en base ao cal a sociedade e a estrutura social aparece explicada. Adoitase atribuírle ao status-rol da idade unhas características adscritas dun xeito natural, biolóxico. Xa que logo, podemos afirmar que, por exemplo, ser novo ou ser vello vén asignado pola sociedade, por determinadas leis e determinadas institucións que determinan coutos que nos fan moza, adulta, nena ou vella.

Na construción social da realidade créanse unhas etiquetas valorativas coas que se identifican e se diferencian uns individuos doutros. Trátase de estereotipos empregados en cada marco histórico-cultural determinado. No que se refire á idade, estes atributos creados provocan preconceitos ocasionados por análises que non afondan nas causas sociais das diferenzas entre determinados grupos e que lle atribúen á idade a característica de variábel causal e explicativa no noso comportamento social.

2.1. DIFERENZA ENTRE VARIÁBEIS BASEADAS EN ATRIBUTOS FISIOLÓXICOS E EN ATRIBUTOS CULTURAI

Para mantermos unha visión ordenada do estudo da variábel idade, faremos unha pequena categorización das variábeis configuradoras da estrutura social. Agruparemos as variábeis, segundo a súa natureza, en dous grupos: baseadas en atributos fisiolóxicos e en atributos culturais.

As variábeis baseadas en atributos fisiolóxicos son as máis perceptíbeis e supoñen a construción social de estereotipos, son as baseadas no *sexo, na idade biolóxica, nos atributos da cor da pel e noutros atributos fisiolóxicos*. Como construtos sociais darán lugar a falar de *xénero, idade social (ou xeración), raza* e todas aquelas que veñen de construtos culturais. Adoitase cometer erros ao mesturar como iguais as variábeis baseadas en atributos fisiolóxicos coas que proveñen de construtos sociais.

2.2. IDADE BIOLÓXICA FRONTE A IDADE SOCIAL

Respecto ao concepto, cómpre salientar que cando falamos de idade nos referimos ao tempo cronolóxico da vida do individuo; no entanto, a idade biolóxica ou cronolóxica non indica nada se non a poñemos en relación co medio sociocultural onde vive o individuo (García Docampo, M. 2006: 12). Xa que logo, a idade pode ser considerada, desde unha perspectiva biolóxica ou desde unha perspectiva social. Socialmente, o grupo de persoas que nunha determinada sociedade comparte unha mesma idade biolóxica, non necesariamente comparte tamén uns vínculos de interacción socialmente semellantes: unha información, uns valores, unhas experiencias próximas etc. Xa que logo, é relativamente significativo o aspecto cuantitativo dese tempo cronolóxico se o que queremos avaliar son cuestións de comportamento social dun grupo ao que se lle asignan determinados roles.

⁷ O status principal depende do tipo de sociedade. Nalgunhas reservábase ao status familiar, noutras ao relixioso. Nas sociedades contemporáneas, o status dominante parecer ser o profesional. Esta valoración que fai a sociedade das diversas actividades serve de fundamento para falar dunha *xerarquización de status*.

A idade biolóxica é un elemento identificador-diferenciador, susceptíbel de soportar situacións desigualitarias de lle seren asignados atributos da idade social. Os exemplos máis característicos serían as divisións administrativas: idade para conseguir unha bolsa, idade para votar, para se xubilarse etc. Na idade social (ou xeracional), a diferenza da idade biolóxica, a idade funciona coma unha construción social baseada na identidade sociocultural do individuo e no seu comportamento social, non no ciclo cronolóxico vital ou na idade biolóxica do individuo. A súa importancia vén de que supoñen desempeños de roles diferentes⁸. Esas idades sociais teñen asociadas unha serie de roles, ademais dun conxunto de compoñentes propios do cultural (valores, gustos, referencias etc.).

Entendo a idade social como os grupos de persoas que sendo clasificadas en idades biolóxicas heteroxéneas, manteñen semellanzas no ámbito do social e afinidades.

A idade social ou xeracional acolle no seu seo varias idades biolóxicas. Así mesmo, esta idade social créase pola influencia das transformacións económicas e sociais e por teren vivido no mesmo tempo histórico. Actualmente, co aumento da esperanza de vida estanse a poñer en cuestión as fronteiras entre as categorías de idade. Mesmo non hai un consenso sobre os límites entre unha e outra xeración entendida en rangos de idade biolóxica: varían entre 10 e 30 anos segundo o autor⁹.

3. AS DISTINTAS CLASIFICACIÓNS DA IDADE COMO CONSTRUCIÓNS SOCIAIS

A socioloxía realizou esforzos para definir, acoutar e explicar as distintas categorías de idade creadas pola sociedade, mais cómpre sinalar que estas idades sociais créanse moi recentemente e non existían na historia da humanidade até hai ben pouco. Cómpre salientar que até despois da Idade Media non existían máis que dúas etapas¹⁰: a nenez e a idade adulta. Posteriormente inventouse a diferenza entre nenez e mocidade, e máis tarde, a vellez e a adolescencia. Nas sociedades occidentais contemporáneas, as divisións sinálanse entre *infancia*, *adolescencia*, *xuventude*, *madurez* e *terceira idade* (agora mesmo case se podería incluír unha cuarta idade).

Estes grupos de idade, creados principalmente polas institucións públicas e polo acceso (ou non) ao traballo asalariado, son colectivos sociais formados por un segmento

⁸ Karl-Heinz Hillman (1994: 383) afirma que a relación entre xeracións é sempre unha relación de dominación vinculada á división de roles sociais.

⁹ Véxase a voz «generación» no *Diccionario de sociología* de Giner, S.; Lamo de Espinosa, E. e Torres, C. (1998).

¹⁰ Giddens, A. (1997: 68) sinala que nas sociedades tradicionais pasábase de ser considerado un bebé durante un período moi prolongado de tempo a comezar a realizar traballos e xogos de adultos en idades que agora consideramos da infancia.

ou cohorte de idade arbitrariamente acoutado nos seus extremos¹¹. As institucións públicas e o capitalismo foron as creadoras destas categorías que logo perpetuaron as disciplinas académicas como a Psicoloxía e parte da Socioloxía¹² que as asumiu e as fundamentou, con ou sen variacións nas categorías creadas por ditas institucións¹³. Nas sociedades existiron e existen institucións que facilitan a crenza nestas idades construídas¹⁴. Até a Idade Media, non existía a mocidade nin a adolescencia, as categorías eran só dúas: os nenos e os adultos, categorías máis acaídas ás características biolóxicas que as creadas posteriormente polos cambios sociais. Historicamente e socioloxicamente, a creación da mocidade prodúcese como unha situación social construída e ampliada en número de anos nas sociedades capitalistas, no espazo entre a infancia e a idade adulta xa que nos modos de produción non capitalistas, e incluso no primeiro capitalismo, a infancia podía acabar aos 7 anos e solaparse gradualmente coa sociedade adulta. En moitas sociedades non occidentais e non capitalistas a mocidade non existe.

A noción actual de xuventude veu definir esa fase vital froito da prolongación da infancia, dos estudos e do período anterior á incorporación ao mercado de traballo. Unha das causas foi a hexemonía do traballo asalariado fronte aos outros (doméstico, agrícola, artesanal etc.). A idea de mocidade na actualidade acolle do seu fundamento unha categoría social que pouco ten que ver co efecto da idade: a incorporación ao mercado laboral. Esta incorporación, baséase nunha lexislación que se vincula a idade biolóxica, unha idade determinada na que se permite traballar e remata a formación, vencellada tamén a unha idade. Porén, a xuventude e o seu crecemento van parellos á instauración dun mercado de traballo capitalista, onde se merca e se vende unha forza de traballo vinculada a un emprego asalariado (lembramos a Polanyi). Xa que logo, a mocidade créase como unha consecuencia da organización produtiva e escolar das sociedades capitalistas occidentais.

É coa creación dunha institución, o ensino regrado no Antigo Réxime, cando se institucionaliza a diferenza entre *nenez*, *mocidade* e *idade adulta*. Logo, tamén foi o estado unha das institucións que crea a categoría «mocidade» ao cubrir determinadas demandas que anteriormente estaban atribuídas unicamente á familia.

¹¹ Bourdieu, P. (1984: 487) afirma sobre as categorías de idade: «*Las fronteras, incluso las más formales en apariencia, como son las que separan las clases de edad, fijan un estado de las luchas sociales, un estado de la distribución de las ventajas y de las obligaciones, tales como el derecho a unas tarifas especiales, o a la jubilación y la obligación escolar o militar. (...) Los sistemas de encasamiento que las fijan son menos unos instrumentos de conocimiento que unos instrumentos de poder*».

¹² Véxase Calhoun, C.; Light, D. e Keller, S. (2000: 278-279).

¹³ Actualmente os medios de comunicación son un dos principais axentes responsábeis da transmisión e da perpetuación destas categorías susceptíbeis non só de provocar diferenzas artificiais senón de perpetuar situacións desigualitarias.

¹⁴ Neste mesmo sentido, aínda que máis difícil de analizar e interpretar, poderíase incluír ritos de paso dunhas etapas vitais a outras, a asunción de determinados hábitos que se poden considerar cunha función ritual de paso ou de adquisición doutro status de idade (o matrimonio, a maternidade, a primeira menstruación etc.) sobre os que se constrúen estas categorías.

Moi avanzado o século XX, créase outra categoría nova denominada *adolescencia*. Neste caso, podemos salientar tres elementos históricos que contribuíron á creación desta categoría construída: segundo García Docampo (2006: 14-15) 1) a *lexislación laboral infantil* atrasa a incorporación ao mercado laboral da poboación, 2) a *educación obrigatoria* alóngase e 3) especialmente a creación lexislativa da *minoría de idade*.

Porén, a extensión do capitalismo industrial primeiro, o ensino obrigatorio despois e o corpus lexislativo (especialmente a lexislación laboral) poden sinalarse como tres dos primeiros motores da creación da categoría infancia e da mocidade actualmente¹⁵.

Xa que logo, deberíamos explicar o comportamento social e as características que se lle atribúe á poboación con outras variábeis que non fagan alusión a categorías de idade. Un exemplo que explicaría as causas das diferenzas deste rango de idade habitualmente denominado «mocidade» do resto de categorías de idade témolo en Martínez López (2002: 43): 1) os períodos históricos e os modos de organización laboral e produtiva; 2) as condicións do emprego e o tipo de traballo (grao de sindicación, tipo de contrato etc.); 3) as divisións sociais produto das diferenzas por razón de xénero; 4) a formación que se está a realizar ou a adquirida.

De categorías lexislativas e de bolsas de desemprego asalariado constrúese tamén socialmente a diferenza entre idade adulta e terceira idade. A vellez, evidentemente, fundaméntase nas sociedades contemporáneas como categoría na xubilación. En todas as sociedades a terceira idade, a vellez, comeza cando desaparece a vinculación co rol laboral asalariado. Na nosa sociedade a vellez institucionalízase coa xubilación.

Porén, aínda que a idade sexa un parámetro moi utilizado na investigación sociolóxica e sociolingüística, cómpre introducirmos algúns matices neste particular. As ideas de mocidade, adolescencia, idade adulta etc. son construcións sociais¹⁶. As grandes mudanzas que moitas veces se atribúen á idade, máis ben son froito dun cambio de vida: cando se comeza a traballar, a estudar, cun cambio no centro de estudos, co paso á universidade, se collemos a xubilación etc.; estes cambios non son atribuíbeis directamente á idade. Non podemos esquecer as enormes diferenzas na concepción dos límites entre a «infancia», a «mocidade» e a «idade adulta» dunhas a outras épocas históricas e entre diferentes culturas. Porén, non é a idade o que inflúe nos usos e nas actitudes, no cambio de lingua, senón que son as formas de vida que a sociedade crea para cada grupo de idade.

¹⁵ Hai tres décadas ninguén denominaría como nova unha persoa de 30 anos, idade que hoxe en día si cubre esa categoría; a causa non é a idade, explícase por efecto de que exista moita poboación desempregada con esa idade. Hai 50 anos tampouco consideraríamos «novo» a alguén de 16-18 anos, senón unha persoa plenamente adulta. Nos últimos anos, algunhas administracións públicas ofrecen convocatorias de axudas de vivenda á mocidade que admiten solicitudes de persoas até 35 anos.

¹⁶ A revisión que realiza M. Foucault (1976: 48 e seguintes) tamén nos serve como fundamentación teórica sobre este punto.

Cabería deconstruír estas categorías arredor da idade e cuestionar estas convencións xa que utilizan a idade como variábel causal cando o *período* no que se fixo a observación e a *sociedade na que viviu e vive cada xeración*, son elementos determinantes que inflúen dun xeito decisivo, por riba da propia idade en si.

4. A IDADE EN RELACIÓN COA SUBSTITUCIÓN LINGÜÍSTICA

En boa parte dos estudos sociolóxicos e macrosociolingüísticos analízase a variábel idade, o tratamento que se fai desta variábel tende a igualar ao mesmo plano calquera das variábeis estudadas dando a impresión que son de idéntica natureza. As explicacións por razón de idade moitas veces non afondan na diferenciación entre variábeis sociais e biolóxicas. A idade non é a causa, é onde se manifesta a consecuencia da substitución lingüística xa que esta se reflicte no descenso da transmisión xeracional. As variábeis sociais que máis correlación teñen cos usos lingüísticos, segundo os estudos macrosociolingüísticos galegos aos que teño acceso á base de datos, son por esta orde: 1.º o hábitat de residencia, 2.º os estudos, 3.º a ocupación e en 4.º lugar o xénero. A calquera persoa que estea ao tanto da realidade sociolingüística galega chamaralle a atención que non inclúa a variábel idade. Desde logo teríamos que incluíla, xa que nunha análise de correlacións esta variábel se situaría entre as que reflicten unha interdependencia coa variación lingüística máis elevada, mais non a inclúo porque non é unha variábel causal. En todo caso incluíríamos a xeración ou a idade social mais teríamos que xustificar o rango elixido. Sería máis acertado xustificar un rango que recoller este sen fundamentación ningunha.

Cando se realiza unha categorización dun grupo de idade non sempre se argumenta porque se está a facer ou en que fontes nos baseamos para establecer a dita división: cales son as razóns sociais que levan a elixir ese rango de idade? Por exemplo, o rango de 26 a 35 ou o de 36 a 45. No entanto, adóitase prestar atención á xustificación da categorización dos tipos de hábitat ou as categorías ocupacionais¹⁷. Cando se realiza a división de 16 a 25 anos suponse que estamos a falar dun grupo social do que a característica común causal dos usos lingüísticos é, por exemplo, estar estudando?, logo probabelmente teremos que deducir esta cuestión da división dos rangos de idade. Agora ben, nada se nos di de porqué non se ampliou este rango até os 12 anos ou até os 30. A diferenza entre un individuo de 12 e de 16 anos non adoita vir explicada. Neste sentido, caemos nunhas inercias doutros estudos que realizan categorizacións que pretenden achegarnos informa-

¹⁷ O estudo da estrutura social, as teorías arredor das categorías ocupacionais na socioloxía industrial e do traballo, a existencia de abundante bibliografía de clásicos (Marx, Durkheim, Weber etc.) máis recentemente (E. O. Wright, Goldthorpe etc.), o estudo que realiza a Socioloxía rural e urbana sobre os tipos de hábitats, poden motivar que os investigadores xustifiquen as categorías ocupacionais e de hábitat. Así se recollen, por exemplo, no MSG, as tipoloxías polo tipo de hábitat. O desenvolvemento destas especialidades máis que a Socioloxía da idade é un dos motivos.

ción cando verdadeiramente nos están a afastar da comprensión da situación social ou sociolingüística. Estes rangos repítense e mesmo se realizan outros novos sen ter constancia da fundamentación da fonte ou da categorización orixinal de onde se recolle esta división. Isto convértese nunha dificultade á hora de interpretar os resultados por razón de idade da que coído cabería unha reflexión.

Veño de realizar unha investigación sobre os usos lingüísticos do estudantado en Pontedeume que utilizarei como primeiro exemplo: neste estudo enquisouse a toda a poboación de secundaria do concello de Pontedeume e demostrouse que existe unha relación moito máis forte entre os usos lingüísticos e o tipo hábitat, as ocupacións, o nivel de estudos e o xénero que entre as propias idades dos individuos enquisados¹⁸. Na táboa que recollemos a continuación reflíctense os usos lingüísticos da poboación enquisada segundo o curso:

Táboa 1. Usos lingüísticos segundo o curso

Lingua habitual	1º ESO	2º ESO	3º ESO	4º ESO	Total ESO	1º BAC	2º BAC	Total BAC
Só galego	3'9%	3'5%	1'8%	5'5%	3'6%	0%	1'5%	0'7%
Máis galego	10'9%	14'0%	21'1%	17'4%	15'8%	19'2%	9'2%	14'2%
Máis castelán	69'5%	64'0%	62'3%	58'7%	63'6%	67'9%	78'5%	73'2%
Só castelán	15'6%	18'4%	14'0%	17'4%	16'3%	11'5%	10'8%	11'1%

Podemos apreciar que as diferenzas máis notábeis nos usos lingüísticos se dan entre os ciclos ESO e BAC máis que entre cada curso. Podemos apreciar que os usos lingüísticos se vén máis influídos polo ciclo formativo que pola idade media que supoñemos para cada curso. Unha das explicacións pode ser que o bacharelato é a educación secundaria pos-obrigatoria; porén, non recolle todos os perfís sociais como si o fai a educación obrigatoria (ESO), no bacharelato poden crearse novos hábitos nos individuos, a educación secundaria non obrigatoria reduciría os perfís dos enquisados cara a aqueles que decidiron estudar o bacharelato¹⁹.

O anterior sinala na dirección do xa apuntado neste traballo: estes resultados poñen en cuestión a idade como factor de forza explicativa fortemente relevante.

¹⁸ Cómpre sinalar que respecto á «ocupación» e ao «nivel de estudos», evidentemente preguntouse os enquisados polas/os das/os súas/seus nais/pais.

¹⁹ No entanto, hai que ter en conta que hoxe en día está moito menos determinada e influída a procedencia social polo feito de continuar ou non estudando.

4.1. ESTUDO DA DIFERENZA ENTRE O EFECTO DA IDADE, DO COHORTE OU DO PERÍODO

Cando detectamos unha diferenza entre dous rangos de idade, por exemplo entre as persoas de 16 e 25 anos e as persoas maiores de 65 anos, non podemos decidir *a priori* se esta diferenza se explica polo efecto da maior idade; *efecto da idade*, ou polo efecto de que esteamos a falar dunha xeración diferente que se socializou en condicións particulares que contribuíron a formar durante o tempo certas características (como poden ser as competencias, os usos ou actitudes lingüísticas). Polo mesmo, un dos problemas centrais da interpretación dos resultados científicos que tratan a idade é distinguir entre o «efecto da idade» do «efecto dos cohortes».

Xa que logo, un dos problemas principais centrais na interpretación dos estudos que traballaran a cuestión da idade é distinguir os efectos da idade biolóxica dos efectos da estrutura social. As diferenzas entre grupos de idade non poden ser explicadas polo simple feito do avellentamento, o comportamento social dunha xeración co avellentamento, a xeración escollida e o período no que se realizou o traballo de campo manteñen efectos que cómpre explicar. Podemos distinguir entre os fluxos dos cohortes (quero dicir, os grupos de individuos nados ao mesmo tempo) do proceso do avellentamento (se non reservamos este termo ás últimas etapas da vida) que fan «progresar» os individuos dun ou doutro cohorte ao longo das distintas idades. Os fluxos do cohorte producen estratos de idade mentres que o proceso de avellentamento produce a mobilidade ao longo destes estratos.

Nos casos nos que podemos determinar que as diferenzas en principio poderían ser por «efecto da idade», son aqueles nos que os máis novos que teñen por exemplo usos lingüísticos diferentes que os de maior idade, cando teñan a mesma idade que estes últimos tamén terán usos semellantes aos maiores. Á inversa, de atopámonos co efecto dos cohortes, nas mesmas idades, as diferenzas entre os dous rangos de idade deben ficar semellantes.

Podemos apreciar, polo tanto, que as investigacións que traten a cuestión da idade deberán estudar estes dous efectos: comparar os efectos do cohorte nas mesmas idades e os efectos das idades en distintos cohortes. O primeiro permítenos coñecer as diferenzas de «xeración», o segundo permítenos pescudar o «*efecto do avellentamento*»²⁰. Mais cómpre ter en conta tamén a data na que se realizou a observación, na que se realizou o traballo de campo. Logo podemos distinguir tres efectos: «o efecto da idade», o «efecto do período» e o «efecto do cohorte».

Un exemplo permitirá explicar mellor os tres tipos de efectos e as súas interaccións posibles. Nas comparanzas dos estudos sobre os usos lingüísticos do galego, establecemos tres cohortes recodificados: os nados entre 1976 e 1965, entre 1966 e 1950, entre

²⁰ Pese a que consideramos que os modos de vida asignados a cada grupo de idade teñen unha influencia decisiva por riba do avellentamento biolóxico (p. ex. os máis novos estarán estudando, os máis vellos xubilados), por rigor e respecto terminolóxico asumiremos utilizar o «*efecto do avellentamento*».

1951 e 1927 e os nados antes de 1927, e dúas datas distintas nas que se realizou o traballo de campo: 1992 e 2003. O que queremos apreciar é o «efecto da idade» e do «avellentamento» nunha mesma data de nacemento:

Táboa 2. Porcentaxe de usos do galego na Galiza segundo a data de nacemento

Data de nacemento	Ano do traballo de campo		Diferenza por «efecto do avellentamento»
	1992 (MSG)	2003 (ECVF)	
Entre 1976 e 1965	46,5% (de 16 a 25 anos)	48,7% (de 27 a 36 anos)	+ 2,2%
Entre 1966 e 1950	62,7% (de 26 a 40 anos)	62,5% (de 37 a 51 anos)	- 0,2%
Entre 1951 e 1927	77,3% (de 41 a 65 anos)	76,9% (de 52 a 76 anos)	-0,4%
Nados antes de 1927	84,7% (máis de 65 anos)	83,1% (máis de 76 anos)	- 1,6%
Diferenza media por efecto da data de nacemento	12,7%	11,4%	

O máis salientábel é a escasa diferenza polo «efecto do avellentamento». Logo «a idade» case non influíu no cambio dos usos lingüísticos. Pese ás escasas diferenzas, podemos apreciar como os falantes nados entre 1976 e 1965 aumentaron en 2,2% os seus usos do galego en 11 anos. Foron os enquisados máis novos en 1992, que tiñan entre 16 e 25 anos, os que aumentaron algo os seus usos do galego. Isto entra en contradición coa tese que nos está a dicir que a mocidade «*pasa*» do galego. Ao contrario, probablemente é no período histórico no que estamos incluso máis favorábel cara á lingua²¹. A substitución maniféstase na transmisión interxeracional máis que na idade, logo a idade constitúe escasamente un valor explicativo, é a xeración a variábel que recolle maiores diferenzas. A transmisión interxeracional reflíctese nos escasos usos das xeracións máis novas.

Agora realizaremos unha táboa para unha lectura centrada no «efecto do avellentamento» mais desta vez desagregado por usos monolingües e bilingües:

Táboa 3. Uso do galego segundo a idade

MSG 1992	Só castelán	Máis castelán	Máis galego	Só galego	Total
16 a 25 anos	17,7%	35,7%	23,0%	23,5%	100%
26 a 40	12,9%	24,8%	32,2%	30,2%	100%
41 a 65	7,5%	15,2%	33,8%	43,5%	100%
Máis de 65	5,8%	9,5%	25,8%	58,9%	100%

²¹ A cooficialidade, a inclusión do galego no ensino, a presenza nos medios, entre outros factores, contribuíron a mellorar relativamente o *status* da lingua. Estes elementos, entre outros, poden ser os que influíron positivamente no cambio cara ao galego das xeracións máis novas.

Táboa 4. Seguimento do mesmo grupo de falantes segundo a data de nacemento 11 anos despois

ECVF 2003	Só castelán	Máis castelán	Máis galego	Só galego	Total
27 a 36 anos	25,9%	25,4%	18,9%	29,8%	100%
37 a 51	18,9%	18,7%	21,5%	41,0%	100%
52 a 76	12,2%	11,0%	19,7%	57,2%	100%
Máis de 76	10,8%	6,2%	13,6%	69,5%	100%

Táboa 5. Diferenza nos usos lingüísticos entre 1992 e 2003 no mesmo grupo de falantes segundo a data de nacemento

Datas de nacemento	Só castelán	Máis castelán	Máis galego	Só galego
Entre 1976 e 1965	+ 8,2%	- 10,3%	- 4,1%	+ 6,3%
Entre 1966 e 1950	+ 6,0%	- 6,1%	-10,5%	+ 10,8%
Entre 1951 e 1927	+ 4,7%	- 4,2%	-14,1%	+ 13,7%
Nados antes de 1927	+5,0%	- 3,3%	- 2,2%	+ 10,6%

Como reflicten as táboas, facendo un seguimento por razón de idade ao mesmo grupo de falantes, 11 anos despois, a característica máis salientábel non é directamente de índole demolingüística. O máis característico é a redución dos usos bilingües e un aumento dos usos monolingües. Os factores desencadeantes desta evolución que nos indica un aumento xeral dos usos monolingües non son por razón de idade. Son outros factores, mais a idade non é a causa xa que, como podemos ver na táboa anterior, o aumento produciuse en distintas idades e con poboación con cohortes diferentes. Polo tanto, neste caso podemos intuír cuestións relacionadas coa estrutura social galega, unhas cuestións estruturais que teñen máis a ver con cambios na sociedade dunha data a outra na que se fixo o traballo de campo.

Xa vimos que a influencia do «*avelentamento*» era escasa tanto nos datos recodificados de galegofalantes (diferenza do 2%), como naqueles presentados reflectindo os usos monolingües e bilingües que nos daban as mesmas tendencias en todas as idades; logo evidenciábase o escaso efecto da idade. Tamén vimos que a influencia da data de nacemento era bastante forte (do 12,7% en 1992 e do 11,4% en 2003). Na próxima táboa, realizaremos unha lectura máis centrada nas diferenzas do período no que se realizou o traballo de campo.

Táboa 6. Usos lingüísticos no MSG

MSG 1992	Só castelán	Máis castelán	Máis galego	Só galego	Total
16 a 25 anos	17,7%	35,7%	23,0%	23,5%	100%
26 a 40	12,9%	24,8%	32,2%	30,2%	100%
41 a 65	7,5%	15,2%	33,8%	43,5%	100%
Máis de 65	5,8%	9,5%	25,8%	58,9%	100%

Táboa 7. Usos lingüísticos na ECVF

ECVF 2003	Só castelán	Máis castelán	Máis galego	Só galego	Total
16 a 25 anos	26,1%	30,1%	16,6%	27,2%	100%
26 a 40	25,2%	24,1%	19,1%	31,7%	100%
41 a 65	15,4%	15,3%	21,9%	47,4%	100%
Máis de 65	10,4%	7,7%	15,9%	66,0%	100%

Táboa 8. Diferenza na mesma idade por efectos do período

	Só castelán	Máis castelán	Máis galego	Só galego
16 a 25 anos	+ 8,4	- 5,6	- 6,4	+3,7
26 a 40	+ 12,3	- 0,7	-10,3	+1,5
41 a 65	+ 7,9	+ 0,1	- 11,9	+3,9
Máis de 65	+ 4,3	- 1,8	- 9,9	+7,1
Diferenza media por efecto do período	+ 8,22	- 2	- 9,6	+ 4,0

Apreciamos como o efecto do período histórico é maior que o efecto da idade mais non tan forte como a do cohorte ou a data de nacemento, xa que se sumásemos o efecto nos galegofalantes en conxunto, como fixéramos para coñecer o efecto da data de nacemento, estes anularíanse algo: $8,22 - 2,0 = 6,22\%$ para os castelanfalantes, e $- 9,62 + 4,0 = 5,62\%$ para os galegofalantes de efecto do período histórico.

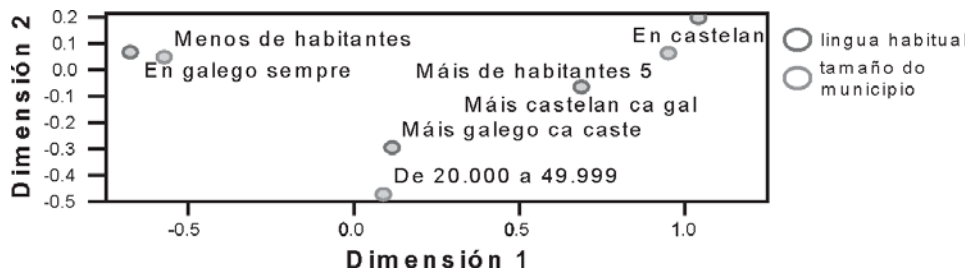
Os grupos de individuos situados na mesma franxa de idade no 1992 (MSG) que en 2003 (ECVF), falan menos galego, non teñen uns usos semellantes. Logo non existen tendencias comúns para as mesmas idades. É dicir, os individuos que tiñan entre 16 e 25 anos en 1992 falan máis galego que os que tiñan eses anos en 2003. Xa que logo, como reflicten as táboas, as mesmas idades, non manteñen uns usos lingüísticos semellantes nunha década de diferenza, logo a influencia do período no que se realizou o traballo de campo é superior á idade dos individuos, e a data de nacemento ou cohorte é superior ao período no que se realizou o traballo de campo e ao efecto da idade.

4.2. COMPARANZA PARA O ANO 2003 ENTRE A INTERRELACIÓN COS USOS LINGÜÍSTICOS²² DO «TAMAÑO DO MUNICIPIO», «NIVEL DE FORMACIÓN», «OCUPACIÓNS», «SEXO» E «IDADE»

4.2.1. Análise de correspondencias entre o «tamaño do municipio» e a lingua habitual

Tamaño do municipio	Lingua habitual			
	Só galego	Máis galego	Máis castelán	Só castelán
Menos de habitantes 19.999	,788	,521	,342	,234
De 20.000 a 49.999	,092	,115	,111	,101
Máis de habitantes 50.000	,120	,363	,548	,665
Marxe activa	1,000	1,000	1,000	1,000

Tamaño do municipio	Lingua habitual				Marxe activa
	Só galego	Máis galego	Máis castelán	Só castelán	
Menos de habitantes 19.999	,657	,167	1,05	,071	1,000
De 20.000 a 49.999	,430	,208	,190	,172	1,000
Máis de habitantes 50.000	,171	,198	,286	,344	1,000

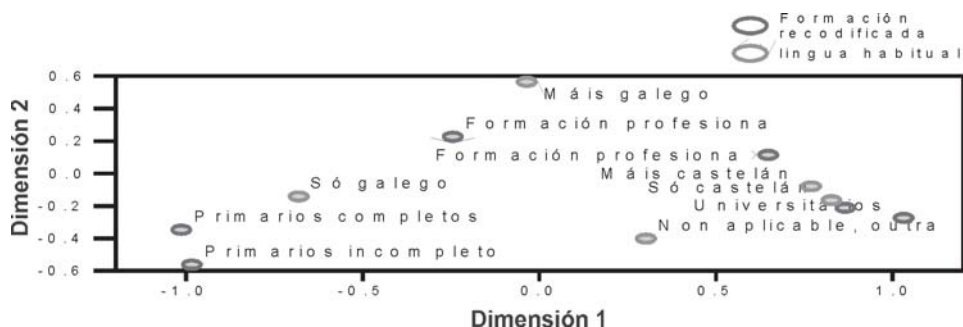

²² Neste apartado, non pretendo máis que facer unha chamada de atención sobre unha serie de variábeis que teñen unha interrelación cos usos lingüísticos en todos cantos estudos macrosociolingüísticos se teñen feito sobre o galego. Este apartado pretende ilustrar graficamente a interrelación entre estas variábeis clásicas e a lingua habitual no últimos datos dispoñíbeis do ano 2003. A fonte de todas as gráficas é de elaboración propia a partir de datos da ECVF (IGE: 2003).

4.2.2. Análise de correspondencia entre a formación e a lingua habitual

Formación recodificada	Lingua habitual			
	Só galego	Máis galego	Máis castelán	Só castelán
Primarios incompletos	,026	,024	,063	,153
Primarios completos	,012	,020	,059	,122
Formación profesional	,391	,402	,582	,580
Bacharelato	,181	,180	,089	,046
Formación profesional media e superior	,161	,164	,111	,059
Universitarios	,228	,210	,096	,040
Marxe activa	1,000	1,000	1,000	1,000

Formación recodificada	Lingua habitual				
	Só castelán	Máis castelán	Máis galego	Só galego	Marxe activa
Primarios incompletos	,056	,050	,138	,752	1,000
Primarios completos	,033	,053	,162	,746	1,000
Formación profesional	,143	,146	,219	,487	1,000
Bacharelato	,323	,317	,163	,188	1,000
Formación profesional media e superior	,280	,282	,199	,234	1,000
Universitarios	,362	,329	,156	,143	1,000

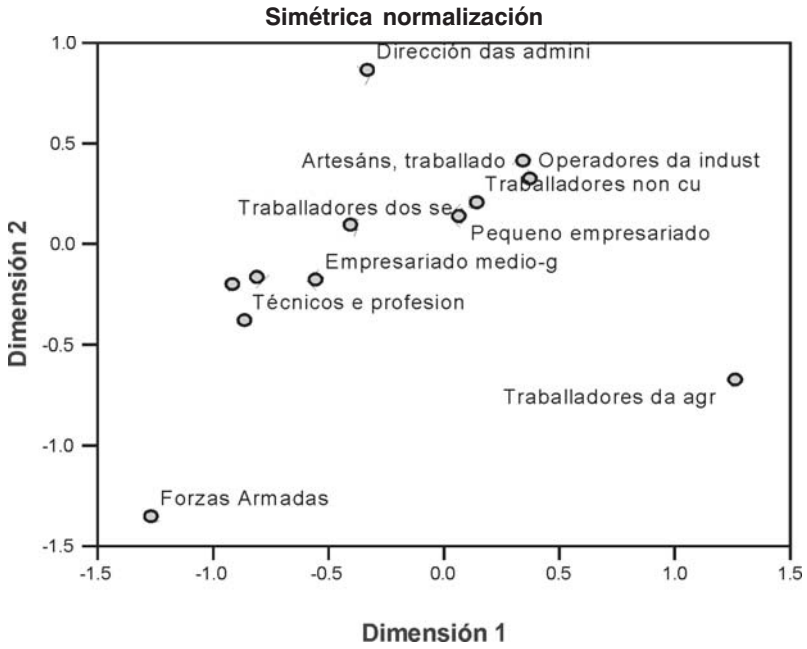

4.2.3. Análise de correspondencia entre a «ocupación» e a lingua habitual

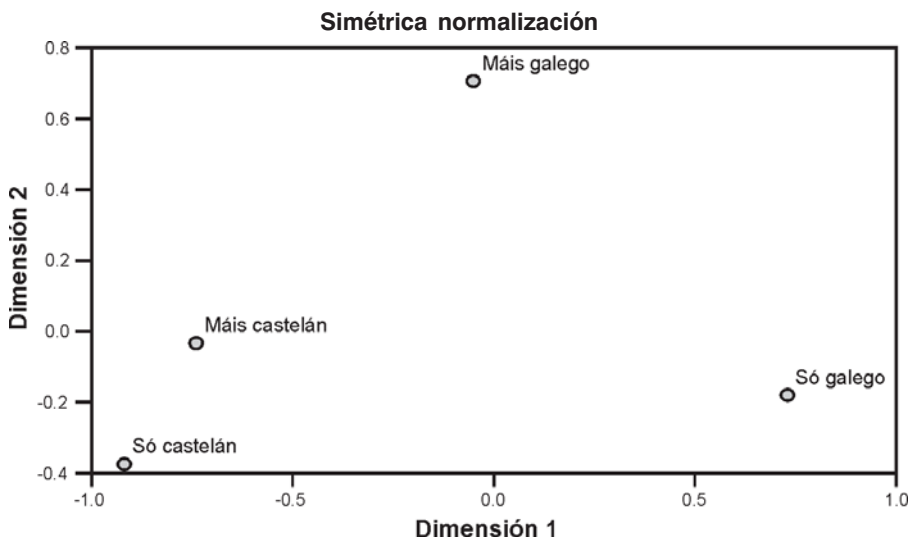
Escala ocupacións	Lingua habitual			
	Só galego	Máis galego	Máis castelán	Só castelán
Forzas Armadas	,002	,002	,007	,020
Dirección das administracións	,001	,002	,001	,002
Empresariado medio-grande	,010	,014	,021	,025
Pequeno empresariado	,048	,051	,046	,041
Técnicos e profesionais superiores	,038	,096	,171	,203
Técnicos e profesionais de apoio	,039	,065	,160	,162
Empregados de tipo administrativo	,029	,060	,108	,116
Traballadores dos servizos	,084	,134	,155	,166
Traballadores da agricultura e pesca	,263	,059	,012	,011
Artesáns, traballadores da industria	,232	,254	,140	,108
Operadores da industria	,141	,139	,087	,059
Traballadores non cualificados	,114	,123	,093	,087
Marxe activa	1,000	1,000	1,000	1,000

Escala ocupacións	Lingua habitual				
	Só galego	Máis galego	Máis castelán	Só castelán	Marxe activa
Forzas Armadas	,125	,075	,225	,575	1,000
Dirección das administracións	,250	,375	,125	,250	1,000
Empresariado medio-grande	,267	,190	,267	,276	1,000
Pequeno empresariado	,437	,226	,189	,149	1,000
Técnicos e profesionais superiores	,156	,191	,318	,311	1,000
Técnicos e profesionais de apoio	1,89	,152	,348	,311	1,000
Empregados de tipo administrativo	,188	,190	,319	,304	1,000
Traballadores dos servizos	,293	,228	,246	,233	1,000
Traballadores da agricultura e pesca	,872	,095	,018	,015	1,000
Artesáns, traballadores da industria	,501	,267	,138	,094	1,000
Operadores da industria	,518	,250	,145	,087	1,000
Traballadores non cualificados	,455	,238	,168	,139	1,000

Puntos de fila para escala ocupacións con etiquetas

Puntos de columna para lingua habitual

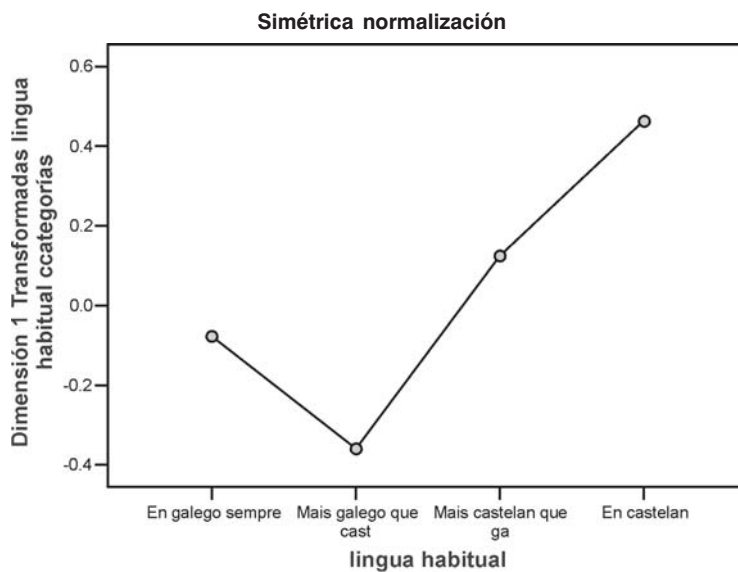

4.2.4. Análise de correspondencia entre o «sexo» e a lingua habitual

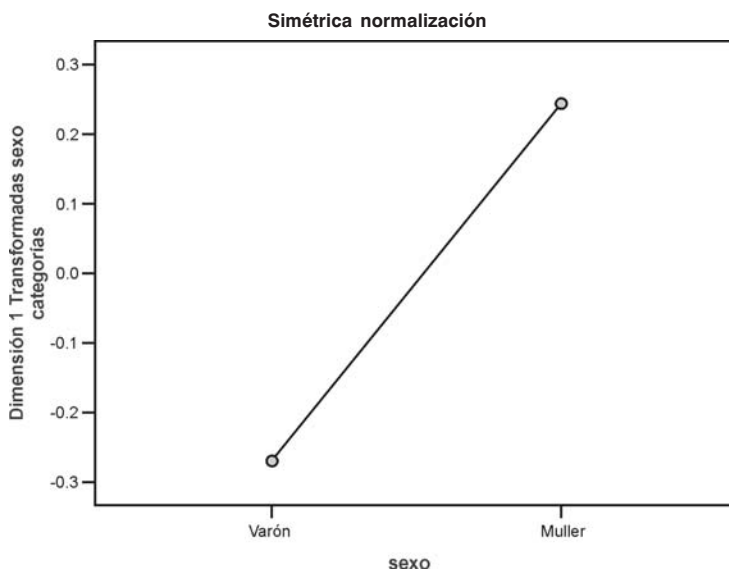
Sexo	Lingua habitual			
	Só galego	Máis galego	Máis castelán	Só castelán
Varón	,485	,521	,459	,416
Muller	,515	,479	,541	,584
Marxe activa	1,000	1,000	1,000	1,000

Sexo	Lingua habitual				Marxe activa
	Só galego	Máis galego	Máis castelán	Só castelán	
Varón	,483	,199	,168	,151	1,000
Muller	,464	,165	,179	,192	1,000

Dimensión 1 Transformadas lingua habitual categorías

Dimensión 1 Transformadas sexo categorías

4.2.5. Análise de correspondencias entre a «idade» e a lingua habitual

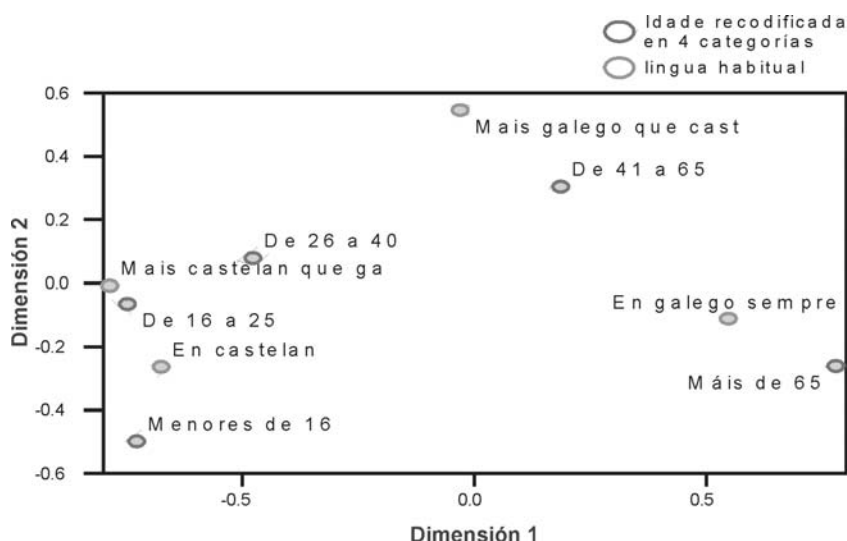
Diferenza «interxeracional»²³ (lectura de arriba cara a abaixo)

Idade recodificada en 5 categorías	Lingua habitual			
	Só galego	Máis galego	Máis castelán	Só castelán
Menores de 16	,57	,070	,130	,153
De 16 a 25	,081	,125	,228	,186
De 26 a 40	,140	,206	,259	,257
De 41 a 65	,359	,393	,281	,274
Máis de 65	,362	,205	,102	,130
Marxe activa	1,000	1,000	1,000	1,000

²³ Recollo entre aspas «interxeracional» e «intraxeracional» xa que as categorías de idade elixidas son susceptibles ou non de ser distintas xeracións.

Diferenza «intraxeracional» (lectura de esquerda a dereita)

Idade recodificada en 5 categorías	lingua habitual				Marxe activa
	Só galego	Máis galego	Máis castelan	Só castelan	
Menores de 16	,305	,143	,255	,297	1,000
De 16 a 25	,289	,171	,298	,242	1,000
De 26 a 40	,344	,194	,233	,229	1,000
De 41 a 65	,504	,212	,145	,140	1,000
Máis de 65	,689	,150	,071	,090	1,000

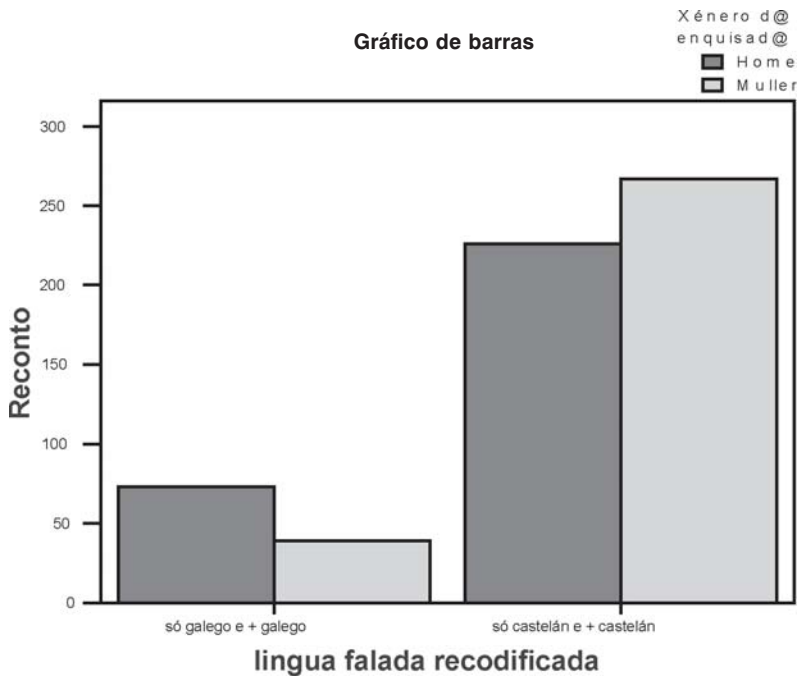
4.3. CORRELACIÓN ENTRE O «XÉNERO», A «IDADE» E OS USOS LINGÜÍSTICOS

Tratarei o xénero como unha variábel á parte para explicar a postura que estou defendendo sobre a idade, xa que partíamos no apartado máis teórico da exposición, da dicotomía sexo/xénero, idade biolóxica/idade social, e porque é unha variábel algo esquecida nas investigacións sobre a situación do galego.

Por que cando atopamos variacións lingüísticas por razón de xénero se trata de pasada? Así como se realizaron abundantes explicacións por razón de idade, por efecto da idade, as apreciábeis diferenzas nos usos lingüísticos entre xéneros nos datos macrosociolingüísticos non foron moi estudadas na Galiza. Realizouse algunha exposición das diferenzas nos datos mais non se realizou ningunha explicación das causas como se o tema fose algo tabú.

Doutra banda, a raíz da observación de múltiples cuestionarios ao longo dos meus estudos, puiden observar a contradición entre a pregunta «sexo» e a propia cuestión que se quería coñecer. O xénero é o sexo²⁴ construído socialmente, non o que somos bioloxicamente, senón a nosa identidade cultural.

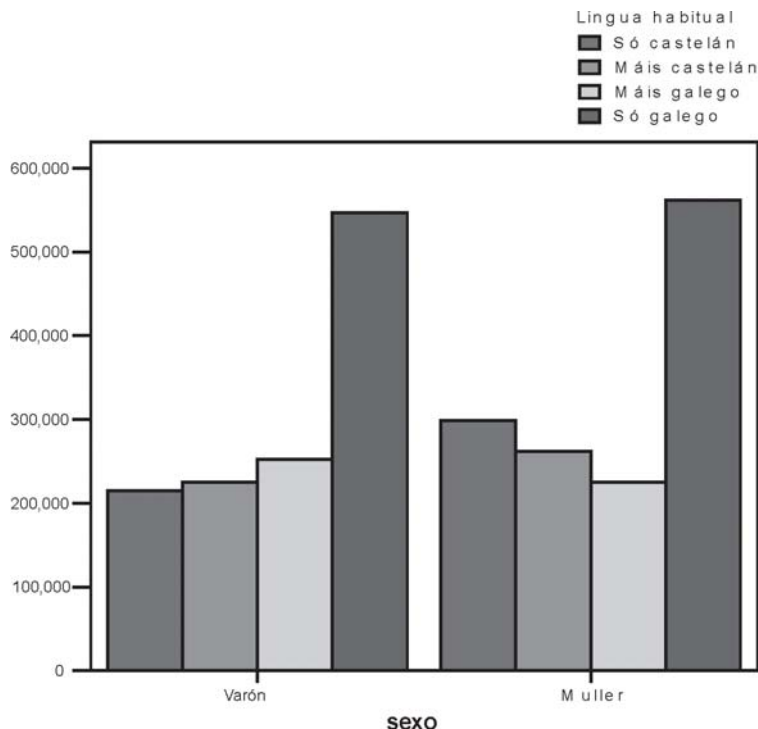
Como podemos ver nas táboas anteriores e nas seguintes, as diferenzas entre xéneros son notábeis. Na seguinte táboa recolleemos as diferenzas entre xéneros nos usos lingüísticos do estudantado de Pontedeume (2006), o número de homes galegofalantes duplica o de mulleres galegofalantes (24'4% de homes galegofalantes fronte a 12'7% de mulleres):

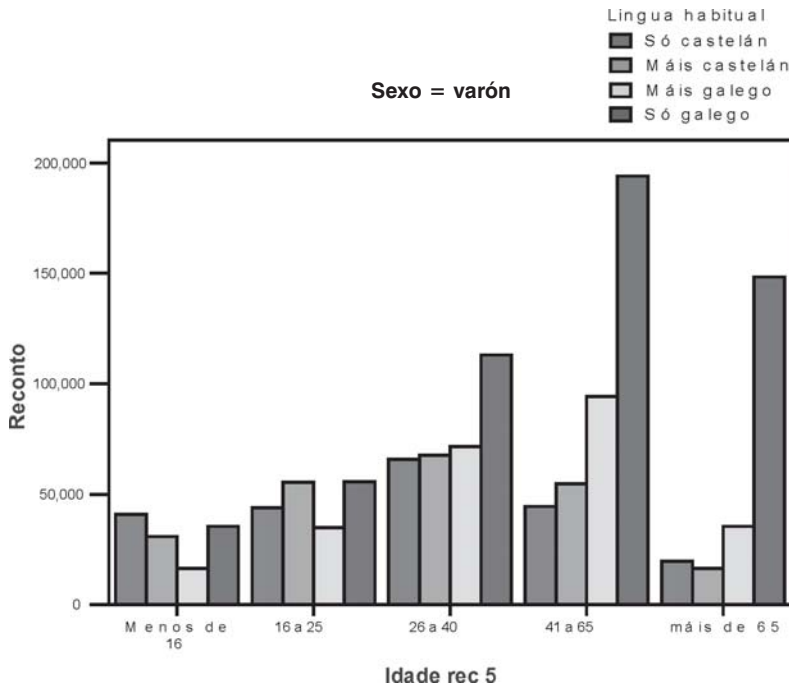
²⁴ López Morales (2004: 122) apunta o seguinte respecto a esta cuestión «*El sexo, en cuanto a conjunto de diferencias anatómicas y biológicas entre hombres y mujeres, carece de interés para la sociolingüística*».

Na seguinte táboa represéntanse as diferenzas a nivel galego para o ano 2003 (IGE) do efecto do xénero nos usos lingüísticos: último dato dispoñible até a actualidade:

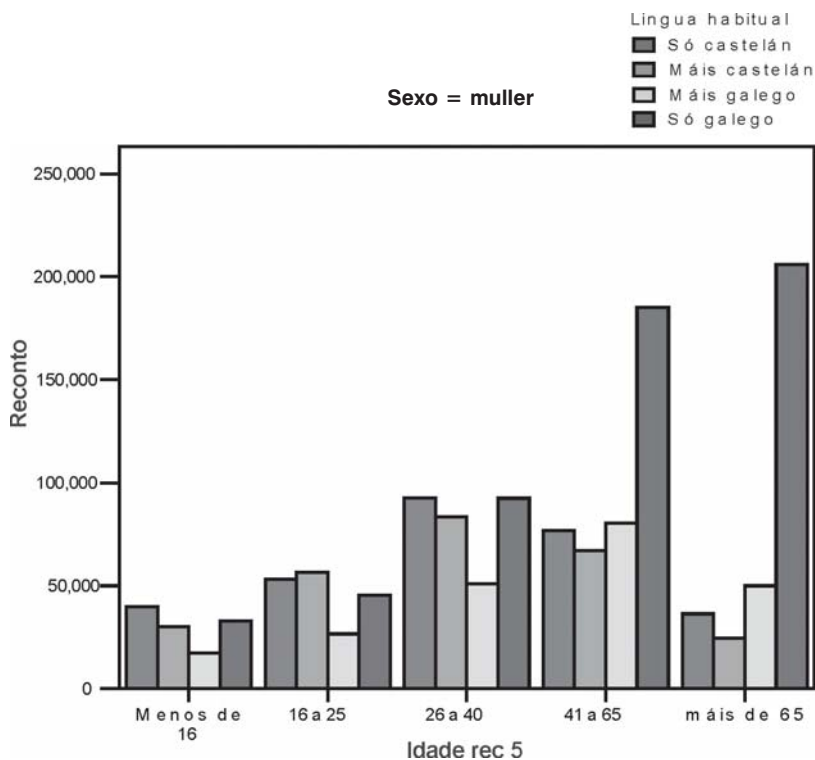
			Lingua habitual				Total
			Só castelán	Máis castelán	Máis galego	Só galego	
Sexo	Varón	Reconto	214868	225238	252634	546834	1239617
		% de sexo	17,3%	18,2%	20,4%	44,1%	100,0%
		% de lingua habitual	41,8%	46,2%	52,9%	49,3%	47,9%
		% do total	8,3%	8,7%	9,8%	21,1%	47,9%
	Muller	Reconto	298945	261765	225325	561739	1347774
		% de sexo	22,2%	19,4%	16,7%	41,7%	100,0%
		% de lingua habitual	58,2%	53,8%	47,1%	50,7%	52,1%
		% do total	19,9%	18,8%	18,5%	42,8%	100,0%
Total	Reconto	513813	487003	478002	1108573	2587391	
	% de sexo	19,9%	18,8%	18,5%	42,8%	100,0%	
	% de lingua habitual	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% do total	19,9%	18,8%	18,5%	42,8%	100,0%	

Na análise do efecto do xénero podemos apreciar diferenzas notábeis; o máis característico é o superior uso que os homes fan do galego fronte ás mulleres, unha diferenza que tamén se aprecia no MSG (RAG: 1992). Cómpre tamén salientar as grandes diferenzas nos usos monolingües e bilingües. Así como apreciamos unha «escada» nos usos de «só castelán» a «só galego» nos homes, tendencia clásica nos datos xerais galegos cos que contamos, son as mulleres as que inflúen no sistema ao polarizar os seus usos nos dous extremos monolingües, provocando que os datos xerais sexan tamén polarizados debido, en parte, ao seu maior número²⁵ (52% de mulleres no total de enquisas fronte ao 48% de homes). Deseguida recolleremos conxuntamente o efecto do xénero da «idade» e da lingua habitual conxuntamente:

²⁵ Esta diferenza é real. Sempre hai maior número de mulleres que de homes nos datos macroestadísticos debido á súa maior esperanza de vida.

Nas gráficas anteriores podemos apreciar como ambos os xéneros manteñen tendencias semellantes até o grupo de idade entre 26 e 40 anos, onde claramente atopamos diferenzas. É neste grupo de idade onde supostamente a maioría abandonou os estudos e está a traballar (sexa na casa ou fóra dela) onde as mulleres polarizan os seus usos entre «só galego» e «só castelán» que manteñen até a idade de xubilación, fronte aos homes que manteñen nas mesmas idades unha tendencia graduada de «só castelán» a «só galego».

No que se refire ás diferenzas nos grupos de idade, polo exposto anteriormente na análise comparativa do efecto do cohorte, do período e da idade, non acreditamos que estas diferenzas sexan atribuíbeis ao efecto da idade. No entanto, no caso do xénero, podemos acreditar que estas diferenzas teñan forte relación coa propia variábel en si. Podemos acreditar máis no efecto do xénero que no da idade xa que esta categoría dicotómica (López Morales 1989: 123) se perpetúa historicamente. Non se coñece en ningunha época histórica ningunha sociedade non patriarcal; a división entre os sexos, a discriminación por razón de xénero, sempre existiu e se perpetuou no tempo pese a ser unha construción social baseada nun atributo fisiolóxico. As diferenzas entre os xéneros sempre existiron, no entanto, as diferenzas entre os grupos de idade escollidos son creadas e dependen das clasificacións elixidas no momento. Se cabe, poderemos acreditar nas

diferenzas entre pais e fillos, claramente distintas xeracións tanto biolóxica como socialmente, mais no caso do xénero, non cabe ningunha dúbida que as diferenzas e desigualdades existiron historicamente.

Podemos intuír razóns asociadas ao prestixio da lingua, ao status do galego para explicar as diferenzas, unhas cuestións asociadas ás desigualdades por razón de xénero. Unha forma lingüística prestixiosa²⁶ fomenta nos falantes unha actitude positiva que lles fai favorecer o seu uso en detrimento de outra. Segundo Irene Lozano (2005: 277)²⁷ as mulleres son máis propensas ao cambio lingüístico cara a formas prestixiosas. Supostamente, as mulleres utilizan menos o galego porque xa teñen circunstancias abondo que lles colocan barreiras para a igualdade de oportunidades como para asumir unha lingua minorizada. Xa que logo, que no mercado lingüístico o galego teña un prestixio inferior ao castelán, pode ser un dos motivos que expliquen estas diferenzas. O estudo da variación lingüística por razón de xénero é unha cuestión moi tratada e estudada xa desde comezos do século XX a nivel internacional e sobre todo desde os anos 60; a importancia desta variábel para o cambio lingüístico está máis que fundamentada e na Galiza todos os datos apuntan á relación entre o xénero e o cambio lingüístico.

4.4. BREVE ANÁLISE DAS CARACTERÍSTICAS DA SUBSTITUCIÓN LINGÜÍSTICA²⁸

Xa que logo, estamos a ver que existen factores que afectan máis á variación lingüística, neste caso aos usos lingüísticos, que a propia idade en si. René Appel e Pieter Muysken (1987) na súa obra conxunta *Bilingüismo y contacto de lenguas* analizan os factores que inflúen na substitución e no mantemento lingüístico²⁹. Propoñen unha combinación de tres factores³⁰ principais: *status*, *peso demográfico* e *apoio institucional*.

A lingua asociada ao progreso económico e á vida moderna é aquela que gaña falantes (lembremos a Calvet). Os cambios económicos, a modernización, a industrialización e a urbanización convértense en variábeis relevantes na descrición do mantemento e

²⁶ López Morales (2004: 127) afirma: «Los datos acumulados hasta la fecha demuestran de manera evidente que las mujeres son más conscientes de la valoración que su comunidad hace de los fenómenos del lenguaje, y apoyan aquellos que obtiene más alto estatus».

²⁷ Afirmar Irene Lozano (2005: 277) o seguinte respecto ao xénero e ao cambio de lingua. «Parece existir unas creencias determinadas entre los hablantes sobre lo que es apto para cada género. (...) Si una variante nueva se tiene por prestigiosa se verá socialmente apropiada para el estilo femenino y esto provocará en las mujeres una actitud positiva hacia ella que favorecerá el cambio lingüístico». No mesmo sentido, Bourdieu (1985: 23) sinala que as mulleres adoptan antes a lingua «lexítima». Están predispostas a adoptar xa desde a escola as esixencias do mercado, a linguaxe de prestixio no mercado lingüístico.

²⁸ Lonxe de pretender tratar polo miúdo un tema tan denso e con abondosa bibliografía como é a substitución lingüística, gustaríame aproveitar este foro para apuntar certas cuestións xerais.

²⁹ Appel, R. e Muysken, P. (1987: 52-69) achegando as visións de Giles, Bourhis e Taylor (1977), construíron un modelo para sistematizar os numerosos factores que interveñen no mantemento.

³⁰ Polas lecturas que podemos sacar para comprender o proceso de substitución lingüística na Galiza, achego un pequeno esquema para facer comprender nesta exposición que o proceso que estamos vivindo é un acontecemento a escala planetaria.

a substitución lingüística. Por outra banda, o contraste urbano-rural é de grande importancia para a análise do modelo de substitución lingüística. En xeral, os grupos rurais tenden a preservar a lingua minorizada durante máis tempo que os grupos urbanos. Probabelmente a distribución xeográfica en si mesma non é o factor causante do mantemento e a substitución lingüística, senón os modelos de comunicación en relación a ela e a ausencia ou presenza dunha continua presión social para usar a lingua de prestixio. É, polo tanto, de gran relevancia a influencia do espazo, do hábitat e concretamente do mantemento e da creación de espazos de uso para frear a substitución. Resultan de especial importancia as redes sociais, é dicir, redes de interacción social informais nas que os falantes se implican por medio das que, por presións e incentivos, os participantes se impoñen mutuamente normas lingüísticas.

A estrutura social galega experimentou numerosos cambios que afectaron directamente á variación lingüística e concretamente ao cambio de lingua da poboación galega. Se a comezos do século XX a porcentaxe de poboación monolingüe en galego se situaba arredor do 90%³¹, as grandes transformacións que aconteceron co capitalismo posindustrial aceleraron a perda de galegofalantes até o punto de que, sumando os galegofalantes monolingües e bilingües, segundo os últimos datos, rondan o 60%.

Podemos afirmar que as características xerais que máis influíron no proceso de substitución lingüística na Galiza ao longo do século XX e até a actualidade son: 1) o proceso de industrialización, 2) o proceso de urbanización e o abandono do rural, 3) a xeneralización do ensino en castelán desde o Antigo Réxime, 4) o desenvolvemento de medios de comunicación en mans de estratos sociais castelanófonos (ou coa empresa matriz fóra de Galiza), 5) a mellora das vías de transporte e de comunicación co resto da península, 6) a emigración masiva a comunidades hispanófonas (do resto da península e sudamericanas), 7) a sociedade patriarcal³², 8) as desigualdades sociais³³, e por último, 9) non se cumpren (nin se cumpriron) a cooficialidade e os planos de normalización lingüística.

A substitución lingüística é a redistribución de variábeis lingüísticas en determinados *ámbitos*, se a substitución se fai a favor da lingua maioritaria, esta lingua parece ir conquistando ámbitos por medio do estado intermedio de uso bilingüe. Cando a lingua minoritaria se usa en menos ámbitos o seu valor decrece. Isto, á súa vez, diminuirá a

³¹ Véxase RAG (1995: 52-55).

³² Cómpre sinalar que toda situación desigualitaria que se perpetúa no tempo é susceptible de provocar diferenciacións na linguaxe. O caso das desigualdades entre xéneros é un exemplo. Pode ser que a muller para evitar máis barreiras das que xa ten pola súa condición de xénero se pase á lingua de maior prestixio. Así sinalan todas as bases de datos que manexei. Este punto tamén está fundamentado por diversos estudos que sinalan que a muller adoita realizar o cambio cara á lingua de prestixio antes que o varón. A muller historicamente é a transmisora da lingua, logo esta desigualdade por razón de xénero afectaría na transmisión interxeracional.

³³ As desigualdades sociais entre os falantes galegófonos e castelanófonos perpetúan o maior status do castelán no mercado lingüístico galego.

motivación dos individuos para aprendela e usala. O espazo é algo decisivo para o mantemento ou a substitución lingüística. O ámbito, moi en relación co hábitat, é das variábeis para analizar que máis inflúen nos usos lingüísticos.

Xa que logo, como vimos de analizar, non é a idade o factor desencadeante da substitución lingüística ou do mantemento, mais cómpre sinalar que a xeración e as súas características se constitúen en consecuencias (non en causas da substitución ou mantemento): en tanto que a lingua perda terreo nunha comunidade, os falantes desa lingua terán cada vez menos competencias nela e menores usos. Como o proceso de substitución lingüística é gradual, a sociedade na que viviu cada xeración ten uns usos determinados, progresivamente cada xeración nova utilizará menos esa lingua e a transmisión será menor, con evidentes consecuencias no estatus desa lingua no mercado lingüístico.

5. CONCLUSIONES

A infancia, a adolescencia, a madurez e a vellez non son categorías biolóxicas senón sociais. Non existen límites fixos para as categorías construídas arredor da idade. As fronteiras nin son temporais nin precisas. Como nos lembra Bourdieu (1984: 487) as fronteiras de idade fixan a distribución das vantaxes e obrigas como un instrumento de poder máis que un instrumento de coñecemento. A mocidade, a vellez ou a idade adulta non son máis que construcións sociais, resultados da atribución de roles sociais cambiantes no tempo e no espazo. No caso de se realizar estas categorías, estes límites de idade deberán definirse con criterios xustificados por algún proceso ou comportamento social especialmente relevante, non por comodidade estatística á hora de facer os cálculos.

Nestas construcións sociais arredor da idade, producíronse cambios decisivos no mundo contemporáneo. Hoxe en día, o acceso ao mundo adulto prodúcese tras unha fase dilatada e difusa. Xa non existen símbolos claros e colectivamente compartidos que identifiquen e definan unha persoa como adulta. A maternidade, o traballo ou o matrimonio, símbolos tradicionais, tampouco hoxe en día contan coa relevancia do pasado. Estas imprecisións nas definicións sociais nas categorías entorno a idade, transformaron a percepción e a conciencia respecto a esta situación. A xuventude xa non é como un momento transitorio e provisional. Hoxe en día é todo o contrario (Iglesias de Ussel, J. 1998: 106). Considérase a xuventude como unha fase duradeira, continuada, con especificidade propia e susceptible de se prolongar case indefinidamente. Nisto teñen influído notabelmente a creación do traballo asalariado e a súa institucionalización, así como os medios de comunicación de masas ao estableceren a xuventude como modelo colectivo.

En poucas décadas invertéronse as posicións dos grupos de idade, e agora xa son os adultos quen imitan á mocidade. Máis ao facelo así quedan desbordados os límites entre mocidade e idade adulta. A presión social oríentase a que o individuo se instale na mocidade (Iglesias de Ussel. 1998: 107). É agora a mocidade a que goza dun status simbólico forte e se constitúe en moitos aspectos en referente do resto da poboación. Pode ser

que a mocidade se constituía tamén nun referente lingüístico de prestixio xa que é a categoría social construída arredor da idade que está a aumentar o seu valor.

5.1. ALGÚNS APUNTAMENTOS EN CHAVE DE PLANIFICACIÓN LINGÜÍSTICA

Cando queremos mellorar a situación dunha lingua en condicións de desigualdade non temos máis que convertela nunha lingua de prestixio no mercado lingüístico. Esta situación pódese mudar en caso de se modificar o status dos seus falantes e/ou o status desa lingua. Para tal fin, é preciso institucionalizar o estudo e seguimento do estado da comunidade lingüística galega cunha periodicidade até hoxe inexistente. Existen estudos xerais como o MSG de 1992, e o parcial³⁴ ECVF do IGE de 2003, mais é necesario realizar periódicos estudos que garantan a publicación de resultados macrosociolingüísticos, incluíndo as zonas galegófonas que se atopan fóra da Comunidade Autónoma galega, que sirvan para coñecer con detalle a evolución da nosa lingua. Tan importantes son tamén os estudos «micro», de maior eficacia para afondar no coñecemento das actitudes lingüísticas.

Algo moi importante que cómpre ter en conta á hora de deseñar unha política de planificación lingüística son os espazos de uso, os ámbitos. Os individuos que teñen unhas redes sociais onde se fala galego, aínda que teñan un contexto xeral hostil para o uso da lingua, véxase o espazo urbano, é máis probábel o mantemento. Xa que logo, é de especial importancia construír estratexias de mantemento de aqueles espazos onde existen as redes de uso do galego tanto como crear novos espazos de uso. Un exemplo serían as redes sociais galegófonas nas vilas e no rural ou nas propias cidades nos barrios nos que se manteñen os usos do galego.

Este aspecto importante que debemos ter en conta está moi en relación cos novos ámbitos e as novas redes sociais que se configuran ao longo da vida dunha persoa. Non hai que esquecer que existe unha porcentaxe importante de individuos que cambian de lingua ao ingresar no ensino regrado, sendo moi probábel que tamén muden de lingua ao deixalo, ao entrar no mundo laboral, ou, como moitos universitarios manifestan³⁵, co acceso á universidade. Este cambio de lingua prodúcese en dúas direccións: cara ao galego e cara ao castelán. É no primeiro ano de contacto e de asentamento de novas redes sociais cando os individuos son máis propensos ao cambio ou ao mantemento do comportamento social. É unha etapa decisiva para recuperar ou perdermos falantes os cambios de ciclo formativo, os primeiros cursos ou o acceso ao mundo laboral. Todas aquelas etapas que signifiquen un cambio de redes sociais³⁶ son unha oportunidade para o galego.

³⁴ Na ECVF do IGE (2003) non se realizan preguntas actitudinais nin competenciais.

³⁵ Kabatek, J. (2000) e Iglesias Álvarez, A. (2002) explícanos como individuos que marchan estudar á universidade cambian de lingua ao mudar de lugar de estudos. Este cambio prodúcese nas dúas direccións: do galego ao castelán e do castelán ao galego.

³⁶ Os estudos sobre a poboación inmigrante inciden nunha cuestión semellante: para a integración, o primeiro ano é decisivo para evitar que as redes sociais se configuren alleas á cultura local.

REFERENCIAS

- Aguinaga Roustan, J. e Comas Arnau, D. (1991): *Infancia y adolescencia: la mirada de los adultos* (Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales).
- Anderson, R.; Hair, L.; Tahan, R. e Black, W. (1999): *Análisis multivariante* (Madrid: Prentice Hall).
- Appel, E. e Muysken, P. (1987) [1996]: *Bilingüismo y contacto de lenguas* (Barcelona: Ariel).
- Bourdieu, P. (1984) [1999]: *La distinción. Criterios y bases sociales del gusto* (Madrid: Tauros).
- Bourdieu, P. (1985) [1999]: *¿Que significa hablar?* (Madrid: Akal).
- Cameron, D. (1992): *Feminism and linguistic theory* (Houndmills: McMillan Press).
- Coates, J. (1993): *Women, men and language. A sociolinguistic account of sex differences in language* (London: Longman).
- Calhoun, C.; Light, D. e Keller, S. (2000): *Sociología* (Madrid: McGraw-Hill).
- Crompton, R. (1994): *Clase y estratificación. Una introducción a los debates actuales* (Tecnos: Madrid).
- Elboj Saso, C. (2006): «Desigualdades de clase, género, edad y étnia en la educación», en *Estructura social. La realidad de las sociedades avanzadas*: 163-167 (Madrid: Pearsons Educación SA Prentice Hall).
- Feixa, C. (1998): *De jóvenes, bandas y tribus. Antropología de la juventud* (Barcelona: Ariel).
- Foucault, M. (1976): «La volonté de savoir» en M. Foucault: *Histoire de la Sexualité* (Paris: Gallimard).
- Galland, O. (1991): *Sociologie de la Jeunesse. L'entrée dans la vie* (Paris: Armand Colin).
- García Docampo, M. (2000): *El concepto y la medida de las desigualdades sociales* (A Coruña: Universidade da Coruña).
- García Docampo, M. (2006): *Variables configuradoras da estructura social* (Inédito).
- Geertz, C. (1960): «Linguistic Etiquette», en *Religion of Java* (New York: Glencoe Press) e tamén en J. Fishman (1995): *Sociología del lenguaje*: 87 e ss. (Madrid: Cátedra).
- Giddens, A. (1989) [1998]: *Sociología* (Madrid: Alianza Editorial).
- Hillman, K. H. (1994) [2001]: *Diccionario enciclopédico de sociología* (Barcelona: Herder).
- Iglesias de Ussel, J. (1998): «La ambigüedad de la juventud», en *La familia y el cambio político en España*: 104-113 (Madrid: Tecnos).
- Iglesias Álvarez, A. (2002): *Falar galego: «No veo por qué». Aproximación cualitativa á situación sociolingüística de Galicia* (Vigo: Xerais).
- López Morales, H. (1989) [2004]: *Sociolingüística*, (Madrid: Gredos).
- Lozano, I. (2005): *Lenguaje femenino, lenguaje masculino. ¿Condiciona nuestro sexo la forma de hablar?* (Madrid: Minerva Ediciones).

- Lindenfeld, J. (1969): «The social condition of Syntactic variation in French», en *American Antropologist*, LXXI: 890-898.
- Martínez, R. (1999): *Estructura social y estratificación. reflexiones sobre las desigualdades sociales*, (Madrid: Miño y Dávila editores).
- Martínez López, M. (2002): «Relatividad de la idea de Juventud», en *Okupaciones de viviendas y centros sociales*: 42-44 (Bilbao: Virus).
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega* (Vigo: Galaxia).
- Moreno Fernández, F. (1998) [2005]: *Principios de sociolingüística y sociología del language* (Barcelona: Ariel).
- Ninyoles, R. (1975): *Estructura social y política lingüística* (Valencia: Fernando Torres)
- Ninyoles, R. (1991): *Estructura social e política lingüística* (Vigo: Laiovento).
- Portas, M. (1991): *Lingua e sociedade na Galiza* (A Coruña: Bahía).
- Seminario de Sociolingüística (1995): *Usos lingüísticos en Galicia* (Santiago de Compostela: RAG).
- Seminario de Sociolingüística (2003): *O galego segundo a mocidade* (Santiago de Compostela: RAG).
- Skutnabb-Kangas, T. (2000): *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* (London: Lawrence Erlbaum).
- VV.AA. (2004): *Informe sobre la Juventud 2004* (Madrid: Instituto de la Juventud).